

ALTAY DİL AİLESİ VAR MIDIR?¹

Prof. Dr. İsmail Ulutaş²

Clauson'un ve son zamanlarda Doerfer'in yazdıklarından sonra öyle görünüyor ki Altay dilleri uzmanlarının çoğu Altay dil ailesi içindeki üç dilin yani Türkçe, Moğolca ve Tunguzcanın genetik akrabalıklarına inanmamakta, benzerliklerin kaynağının ödünçlemeye veya bazı durumlarda ses sembolizmi ile tesadüfe dayandığını düşünmektedirler.

'Klasik Altay dil ailesi' terimi burada Korece, Japonca ya da Ural dillerine herhangi bir gönderme yapmaksızın kullanılmaktadır.³ Bunu Altay dillerinin genetik olarak ayrı tutulması gerektiğini düşündüğümden yapmıyorum. Gerçekte ben onların yukarıda saydığım dillerin de dahil oldukları Avrasyatik adlı daha geniş bir grubun üyesi olduklarını düşünmekteyim. Daha geniş bağlantılardan neşet eden değerlendirmeleri bazı örnekler temelinde aşağıda geniş olarak tartışacağım.

Burada iki farklı mesele var. Altay dilleri birbiriyle ilişkili midir? Eğer öyleyse bunlar geçerli bir genetik grup teşkil ediyorlar mı, yani bir ortak ata dilden, daha sonra diğerlerine değil de bu üç gruba kaynaklık eden bir Proto-Altay dilinden mi geliyorlar?

Birinci soruya yani aralarında bir ilişki olup olmadığı sorusuna verilecek cevabın elbette "evet" olması gerektiğine inanıyorum. İkinci sorunun cevabı biraz daha zor olsa da, burada da güçlü bir şekilde "evet" denmesi taraftarıyım.

Yakın zamanlarda yaptığı çeşitli yayınlarda Miller (1991a, 1991b) klasik görüşü savundu. Argümanları genellikle ses bilgisi, özellikle de ihya edilmiş (rekonstrükte) akıcı *l1*, *l2*, *r1* ve *r2* ses çiftleri üzerine kurulmuştu. Bu sesler Altay dilleri içinde sadece Çuvaşça dışında kalan Türk dillerinde ayırt edilir. Miller *l1* ve *l2*'nin Japoncada farklı yansımaları olduğunu düşünmektedir. Türkçenin farklı *d*, *j*,

¹ Irén Hegedus, Peter A. Michalove ve Alexis Manaster Ramer (editörler), Indo-European, Nostratic and Beyond: a Festschrift for V. Shevoroshkin. Washington, DC: Institute for the Study of Man, 1997, 88-93.

² Bu yazı Joseph H. Greenberg'in Genetic Linguistics Essays on Theory and Method başlıklı çalışmasının 325 ve 330'uncu sayfaları arasında yer alan bölümünün Prof. Dr. İsmail Ulutaş tarafından İngilizce aslından yapılan çevirisidir. [Joseph H. Greenberg'in Genetic Linguistics Essays on Theory and Method, (edited and introduced by William Croft), Oxford University Press, 2005.]

³ Bana öyle geliyor ki Korece, Japonca ve Ural dilleri geleneksel Altay dil ailesi söz konusu olduğunda farklı bir yerde durmaktadırlar.

y, *n* ve *ny* seslerini *y* sesinde birleştirmesinin örnekleri bilinmektedir. Böyle durumlarda Altay dil ailesi karşıtlarının ödünçleme senaryolarının doğrulanabilmesi için, yani Türkçeden Moğolcaya ve sonra Moğolcadan Tunguzcaya doğru bir ödünçleme işleminin gerçekleştiğinin ispatı için, ödünçlemeler, Türkçenin *d*, *j*, *y*, *n* ve *ny* seslerini ayırt ettiği, ancak bu ayırımın ortadan kalktığı bir Proto-Altay dilinin var olduğu çok eski bir döneme kadar geri götürülmek zorundadır. Bu eski dönemde Çuvaşça dışındaki Türkçe ve bütün diğer Altay dilleri *l1*, *l2*, *r1* ve *r2* seslerini ayrı sesler olarak kullanmaktaydı. Söz konusu zamana geri gidildiğinde ilgili bütün dillerin; Ramstedt, Poppe ve diğer Proto-Altay savunucularının rekonstrükte etmiş oldukları ses sisteminin aynısına sahip olmaları gerekecektir.

Miller ayrıca Ramstedt (1912) ve Poppe (1973)'de verilen fiil türetimi verilerinin güçlü kanıtlar ortaya koyduğunu ima etmektedir. Bu konuda Miller'e katılıyorum, ancak onun en güçlü kanıtı, yani şahıs, gösterme ve soru zamirlerindeki benzerlikleri gözden kaçırdığını düşünüyorum.

Bu malzeme elbette bize yabancı değil ama Altay dil ailesi karşıtları bunların gerçek ilişkilerini öne çıkaracak bir değerlendirmeden kaçınıp aralarındaki benzerlikleri genetik akrabalık dışındaki ihtimallere bağlayarak açıklamak kolaycılığına kaçmışlardır.

Birinci ve ikinci şahıs zamirleriyle başlayacağım. Çuvaşça dışındaki Türk dillerinde birinci şahıs teklik zamiri, meselâ Osmanlı Türkçesinde *ben* biçimindedir. *ben-* biçimi yönelme hali haricindeki bütün hallerde kök olarak karşımıza çıkar (yönelme halinde bir ses olayından dolayı *bana* biçimi kullanılır). Türk dillerinin çoğunluğunda *ben* yerine *men* biçimiyle karşılaşırız, fiil biçimlerinin teklik birinci şahıs işaretlemelerinde ise bütün Türk dillerinde *m-* kullanılır. O zaman buradaki temel biçim *me-n* olmakta, *-n* (Altayistlerce zamir *n*'si olarak adlandırılır.) genitif kaynaklı olarak oblik (özelik hali dışında kalan haller)halleri işaretleme fonksiyonuna sahip görünmektedir. Türkçenin farklı bir kolunu temsil eden Çuvaşçada ise gelişme böyle olmadı. Burada yalın hal (özne hali) *e-pe** şeklindedir; *e* metin yorumuna bağlı deiktik bir unsurdur, oblik çekimler için *man-*, kök görevini üstlenir.

Özne ve özne dışı hallerdeki bu düzensiz farklılıklar Moğolcada da görülür. Moğolcada özne için *bi*, genitif için *min-u*; Tunguzcanın Evenki lehçesinde özne için *bi*, genitif için *min-i* kullanılır. *men* ve *min* biçimleri Ural dillerinde (Fince *minä* "ben") ve Hint-Avrupa dillerinde, Altay dillerindekinden daha yaygındır. Hint-Avrupa dilleri burada zincirin önemli bir halkasını oluşturur. Baltık, Slav ve Hint-İran dilleri temelinde Szemerényi (1970: 197) genitif için **mene* biçimini rekonstrükte eder. Baltık ve Slav dillerinde *-n* biçimi, Altay dillerinde olduğu gibi bütün oblik hallere teşmildir.

Hint-Avrupa dillerinden gelen örnekler önemlidir, çünkü bunlar *-n* biçiminin oblik hallerde kullanıldığına yönelik ikna edici kanıtlar sunmaktadır. Muhtemelen *r/n* köklerinin oblik çekimlerinde karşılaşılan *-n* de aynı *-n*'dir.⁴ Hint-

⁴ Oblik *-n* ve buradaki diğer bütün gramerlik unsurlar Nostratikçiler tarafından keşfedilmiştir. Özellikle Illich-Svitych (1971: 6-18) tarafından verilen tablolara bakınız.

Avrupa dilinin bağımsız nominatifi olan *e-g(h)o-m* morfemi, Altay dillerindekinden bir hayli farklı ve düzensiz bir biçimdir, Avrasyatik dillerindeki en yakın kökteşi Çukçi'deki *i-gəm/e-gəm* (ünlü uyumuna göre değişir) “ben”dir (karşılaştırınız; *i-gət/e-gət* “sen”). Önde ünlü olmayan biçimler bağımlı nesnelere kullanılır.

Altay dil ailesine dönersek, *bi/men* biçiminde düzensiz bir nöbetleşmenin üç defa kazara görülme olasılığı sıfıra yakındır. İki defa ödünç alınma ihtimali de çok düşüktür. Dünya dilleri nazara alındığı zaman, zamirlerde birkaç ödünçleme örneği bulmanın ne kadar zor olduğunu düşünürsek, böyle düzensiz nöbetleşme sergileyen bir biçimin her iki örneğinin de alıntılanmış olması imkânsıza yakındır. Altay dillerinin ilişkili olduklarını göstermek için bu örnek tek başına kâfidir, *bi* biçiminin kullanımının ilgili dillerde özne durumuyla sınırlandırılması, örneğin gücünü daha da arttırmaktadır. Bu yüzden Avrasyatik dillerindeki ortak türevler, Altay dil ailesinin genetik ortaklığa sahip geçerli bir dil ailesi olarak kabul edilmesine katkı sağlar.

Altay dil ailesi karşıtlarının en önemli iki figürü olan Clauson ve Doerfer tarafından acaba bu kanıt nasıl değerlendirilmiştir? Mümkün olduğu durumlarda görmezden gelinmiştir. Glottokronolojiyi Altay dil ailesi problemine uygulayan Clauson'da (1969: 38) “ben” zamiri glottokronolojik listede yer aldığı için tartışma kaçınılmaz olmuştur. Eski Türkçe, Eski Moğolca ve Mançuca arasında bulunduğu üçlü benzerlikleri italik harflerle yazdığı madde başları olarak ele almış ve değerlendirmeyi aşağıdaki gibi yapmıştır:

Açıklanamayan fakat bilinen bir gerçek şudur ki, birbiriyle bağlantılı olmayan dillerin şahıs zamirleri arasında benzerlikler görülür, mesela İngilizce *mine*, Almanca *mein*, Türkçe *meniñ* (ilgi eki almış şekli), Moğolca *bi*’den *minö* [hatalı!] ile yine Latince *tu* “sen” ile Moğolca *çi* (*ti). Türkçe, Moğolca ve Tunguz–Mançuca’nın ilgili kelimelerindeki benzerlikler bu yüzden akrabalığı ispat için delil sayılmaktan uzaktırlar.

Başka yerlerde de görülmekte diye benzerliklerin önemini küçümseme şeklindeki akıl yürütme aslında çok yaygındır. Bu ön yargı, Algik dillerinde (Kuzey Amerika dilleri) birinci şahıslarda *n*, ikinci şahıslarda *m* görülmesi gerçeğini, başka pek çok Amerind dilinde kullanılıyor olması sebebiyle değersizleştirilirken Michelson tarafından Sapir’e karşı da kullanılmıştır. İngilizce *mine* ile Almanca *mein* arasındaki benzerliğin öneminin de o zaman “aynı biçim Moğolcada da mevcuttur” akıl yürütmesiyle değersiz kılınması normaldir. Konuyla ilgilenen bilim adamı bütün ilgili biçimlerin tam dağılımını takip etmek ve değerlendirmek zorundadır. Çin-Tibet dillerine, Nil-Sahara dillerine veya diğer pek çoklarına gelince bu takip kesilir. Nostratikçiler ve ben Hint-Avrupa dillerini ve Altay dil ailesini aynı grupta ele almaktayız.

Clauson glottokronoloji listesi için sadece nominatif (özne) biçimin çevirisini kullanmakla Moğolca ve Tunguzcanın *bi/min-* nöbetleşmesinde

---

Bunları ben Nostratikten henüz haberimin olmadığı bir zamanda keşfettim. Bazı durumlarda, eskiden klasik Nostratik ailesine dahil edilmeyen ama şimdi bu ailenin üyesi kabul edilen Çukçi-Kamçatka ve Eskimo-Aleut gibi dillerde, ilave kanıtlar da buldum

sergiledikleri benzerliği gözden kaçırmış olmakta; Çuvaşçayı dahil etmeyerek de muhtemel üçlü benzerliği iskalamaktadır.

Peki ya ikinci teklik şahıs zamirlerine ne demeli? Bunlar tamamen gözden kaçırılmıştır. Clauson Eski Türkçe *sen* ve Mançuca *si* arasındaki benzerliği makalesinde dikkate almayarak bu kelimelerin incelenmesini geçiştirmiş; halbuki bu zamirler Eski Türkçe *ben* ve Mançuca *bi* ile de tam bir paralellik sergilemektedir. Makalede Eski Moğolca *tere* ve Mançuca *tere* “bu” zamirleri italik harflerle yazılmış ama herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır.

Doerfer gramatikal benzerlikleri tartışmakta başarısızdır, fakat birinci şahıs teklik zamiri hakkında Mongolo-Tungusica (1985: 2) eserinde şöyle demektedir:

Gerçekten de Moğolca *bi*- Tunguzca *bi* arasındaki açık ve net bir karşılaştırma ikna edici değildir, çünkü Moğolca biçimler (çokluk *bi-da*, karşılaştırınız: *e-de* “bunlar”, *te-de* “şunlar” dikkate alındığında) *bi* morfemine geri gider. Bu tipik bir ses sembolizmidir (Elementarverwandschaft), yüzeysel bir benzerliktir, düzenli bir ses denkliğiyle bağlantısı yoktur.

Doerfer ön-arka ünlü uyumunun geçerli olduğu bir sistemde Moğolca *i* ünlüsünün iki kaynağı olabileceğini düşünür ve buradaki *i* sesinin kaynağının ikinci hecede yer alan kalın ünlülü *-da* morfeminden dolayı yüksek bir ön ünlü olamayacağını iddia eder.

Doerfer’in yanıldığı nokta, Moğolca *bida*’nın birinci çokluk kapsayıcı (inclusive) zamiri olmasında yatar. Dünya dillerinin tipolojik dağılımları dikkate alındığında, birinci şahıs çokluğunda *kapsayıcı/dışarıda bırakıcı* ayrımı yapan dillerde, dışarıda bırakıcı biçimin birinci şahıs çokluğu için de kullanılmasının genel bir kural olduğu görülür. Bu Moğolcada da böyledir, birinci şahısta kullanılan *ba*, birinci ve ikinci şahıslar arasındaki mükemmel paralelliği gözler önüne serer: *bi:ba* = *çi* < **ti:ta*.

Diğer taraftan birinci şahıs çokluk kapsayıcı zamiri, ya birinci ve ikinci teklik zamirlerinden tamamen farklı ya da Tok Pisin dilinde *yu-mi* örneğindeki gibi bu ikisinin karışımı olan bir biçimdir. Bu yüzden muhtemelen *bi-da* biçimi, teklik *bi* morfemi ile ikinci çokluk *ta* morfeminin bir birleşimidir. Birleşik kelimelerde ünlü uyumu uygulanmaz. Benzer bir durum Tunguz dillerinde mevcuttur; burada dillerin çoğu birinci çokluk kişide kapsayıcı/dışarıda bırakıcı ayrımı uygular; bu dillerde dışarıda bırakıcı biçim, tekliğin çokluğudur. Moğolcada olduğu gibi aynı paralellik burada da hüküm sürer: Evenkice *bi:bu* = *si:su*. Birinci kapsayıcı biçimin birleşik bir morfem olduğu açıktır. Evenki *mi-ti*, *mi-t* (Tsintsius 1949 : 270-1).

Moğolca, Tunguzca ve Çuvaşçanın birinci şahıs zamirlerinin nominatif ve oblik biçimleri arasındaki dikkat çekici paralellik de Doerfer’in gözünden kaçmıştır. Doerfer’e bakarsak, paralel düzensizliklerdeki uyuma rağmen, Moğolca *bi* Tunguzca ve Türkçedeki biçimlerle kökteş değildir. Doerfer’in ses sembolizmine yaklaşımı da böyledir. Hiçbir destekleyici kanıt ileri sürmeden görüş bildirmiştir. Dünya dillerinde birinci teklik şahıslarda söz başı *b-* yaygın olmadığı gibi ses sembolizmi veya ses taklidini destekleyecek kayda değer bir kanıt da mevcut değildir.

Son olarak, genel kabul gören bir dil ailesi olan Uralcada, geçerli etimolojik açıklamaları mevcut olsa da, ön-arka ünlü uyumu ihlallerinin hiç de az olmadığını söylemeliyiz. 1910 yılında, Proto-Fin-Ogurca için rekonstrüksiyonlar (ihya) yaptığı eserinde Szinnyi, bu dil ailesinde orijinal bir ön-arka ünlü uyumu bulunup bulunmadığını belirlemek için genel bir kurala ulaştı. Bugün bile tam çözümlenemeyen örnekler vardır. Benzer bir durum Türkçe için de söz konusudur. Radloff (1882: 84) tarafından ifade edildiği gibi Türkçenin kök ünlülerinde sebebi tam bilinmeyen nöbetleşmeler mevcuttur. Bu konuda Dmitriyev'in bir makalesi vardır, bu makalede Dmitriyev çeşitli Türk dillerinin kök ünlülerinde görülen ön-arka nöbetleşmelerini gözler önüne sermiştir (Dmitriyev 1955: 115).

Doerfer'in (1985: 27) yaptığı az sayıdaki etimolojik değerlendirmelerden biri de, onun 66 numaralı örneğinde geçen Moğolca ve Tunguzcadaki soru kelimelerinin kökeninde yer alan *ya-* morfemidir. Bunun "genetik olarak akraba bir kelime gibi davrandığını" kabul eder. Bir kez daha açıklamak için "ses sembolizmine" müracaat ederken tek dayanağı Hint-Avrupa dilindeki **jo*'dur. Bu aslında Avrasyatik dillerinde yaygın bir soru kelimesidir (karşılaştırınız: Greenberg 1990). Bir kez daha ciddi bir belge olmadan ses sembolizmi argümanıya karşı karşıya kalırız; bu ancak kasıtlı bir tutum olabilir.

Son olarak, ikinci şahıs zamirlerine döndüğümüzde, onların tamamen derin bir sessizlik içinde geçirildiğini görürüz. Clauson gibi Doerfer de, Moğolcanın Türkçeden, sonra Tunguzcanın Moğolcadan yoğun bir şekilde kelime aldığını düşünür. Türkçe ve Tunguzca arasındaki ortak kelimelerin varlığı onun kafasını karıştırmış olmalıdır ki bu kelimelere eserinde ayrı bir bölüm ayırmıştır (1985: 238-41). Ne yazık ki bu bölümde de Türkçe ve Tunguzca arasında zikredilmesi gereken en dikkat çekici örnek olan Moğolca *t* sesine karşılık olarak ikinci şahıstaki ortak *s* sesi örneğini atlamıştır. Benim Moğolca ve Tunguzca birinci şahıs kapsayıcı zamiri hakkındaki değerlendirmem doğru ise *t* sesinin Tunguzcada da mevcut olması gerekir. Bu ses Tunguzcada vardır, fakat farklı bir kullanım ortamında yer almaktadır. Hem *s* hem de *t* Avrasyatik dillerinin ikinci şahıslarında çok yaygındır. Meselâ *t* sesini Hint-Avrupa dillerinin bağımsız zamirlerinde ve çokluk fiil çekimlerinde bulmaktayız.

Altay dil ailesi üyelerinin pek çoğunda ortak gramatikal ekler mevcut olmasına rağmen bunlar Doerfer tarafından görmezden gelinmiştir. Aslında bu eklerin çoğu diğer Avrasyatik üyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kelime benzerliklerinin yanı sıra eklerdeki bu benzerlikler, Altay dillerinin ilişkisini ispat etmek için yeterli olsa da Altay dil ailesini geçerli bir alt grup olarak sağlamlaştırmak için birinci teklik şahıslarda görülen *bi/min* nöbetleşmesinin daha ayrıntılı bir tartışmasının yapılması, dilcilerin önünde önemli bir görev olarak durmaktadır. Ancak biz burada bu tartışmaya girmeyeceğiz.

Kaynaklar

Clauson, G. 1969. 'Leksikostaticeskaja otsenka altajskoj teorii', *Voprosy Jazykoznanija* 5: 22-51, Moscow.

Dmitrijev, N. K. 1955. 'Cheredovanie glasnyx zadnego i perednego tjada v odnom i tom zhe otdel'nyx tjurkskix jazykov', N. K. Dmitrijev'de (editör), *Issledovanija po sravitel'noj grammatike tjurkskix jazykov, chast' I: fonetika*, 115.

Doerfer, Gerhard. 1985. *Mongolo-Tungusica*. Wiesbaden: Harrasowitz.

Greenberg, J. H. 1987. *Language in the Americas*. Stanford: Stanford University Press.

Greenberg, J. H. 1990. 'Relative pronouns and P.I.E. word order type in the context of the Eurasiatic hypothesis', Winferd Lehmann'da (editör), *Language Typology 1987: Systematic Balance in Language*. Amsterdam: Benjamins 123-38.

Illich-Svitych, V. M. 1971. *Opyt sravnenija nostraticheskix jazykov*. Moscow: Nauka.

Miller, Roy Andrew. 1991a. 'Genetic connections among Altaic languages', Sydney M. Lamb ve E. Douglas Mitchell'de (editörler), *Sprung From Some Common Source: Investigations into the Prehistory of Languages*. Stanford: Stanford University Press, 293-327.

Miller, Roy Andrew. 1991b. 'Anti-Altaicists contra Altaicists', *Ural-Altäische Jahrbücher*, 63: 5-62.

Poppe, Nikolaus. 1960. *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil I: Lautlehre*. Wiesbaden: Harrasowitz.

Poppe, Nikolaus. 1973. 'Über einige Verbalstammbildungsaffixe in den altaischen Sprachen', *Orientalia Suecana*, 21: 119-41.

Radloff, W. 1882. *Phonetik der nördlichen Türksprachen*. Leipzig: Weigel.

Ramstedt, G. J. 192. 'Zur Verbalstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen', *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 28/3: 1-86.

Szemerényi, Oswald. 1970. *Einführung in die Vergleichende Sprachwissenschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Szinnyei, József. 1910. *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Leipzig: Göschen.

Tsintsius, V. I. 1949. *Sravitel'naja fonetika tunguso-man'chzhurskix jazykov*. Leningrad: Uchpedgiz.